

Osolsobě, Ivo

Malá Jakobsonova retraktace, aneb, O moudrosti Moudrosti starých Čechů a nemoudrosti vlastní

In: *Roman Jakobson*. Mikulášek, Miroslav (editor). 1. vyd. V Brně: Masarykova univerzita, 1996, pp. [155]-159

ISBN 8021014377

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/132375>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MALÁ JAKOBSONOVSKÁ RETRAKTACE aneb o moudrosti Moudrosti starých Čechů a nemoudrosti vlastní

Ivo Osolsobě (Brno)

David Lodge, přední britský literární vědec, u nás známý spíš — díky Antonínu Přidalovi a kolegovi Mirku Čejkovi — ze svých ironických románů, napsal nedávno, že Jakobsonovy myšlenky o metafoře a metonymii a o synekdochické podstatě prózy působily na něho tak, „jako by mu v hlavě rozsvítil stowattovou žárovku“. (After Bachtin, p.6–7). Pevně věřím, že na této konferenci je drtivá většina těch, kdo měli podobný iluminační zážitek. Já, který jsem měl na rozdíl od Davida Lodge navíc to štěstí se s Romanem Jakobsonem setkat, chtěl bych promluvit o něčem jiném, něčem, co mi tehdy připadalo zcela okrajové. O Jakobsonově češství, lépe řečeno českoslovenství, o jeho moravanství, dokonce velkomoravanství, a o svém nepochopení, non-iluminaci z velké části toho všeho.

Jakobsonovo češství — tak jsem chtěl původně svůj příspěvek nazvat — je samozřejmě narážka na Jakobsonův článček „Češství Komenského“, psaný stejně jako „Moudrost starých Čechů“ pro nedělní přílohu krajských New-Yorských Listů. Jakobsonovo českoslovenství, protože Jakobson se necítil ani tak Čechem, jako se cítil Čechoslovákem, netřeba dokládat. Znamenalo by to nosit dříví do lesa. Tedy aspoň anekdotu — profesor Jakobson byl prvním tvůrcem svého anekdotického mýtu — či aforismus. Je prý Rus, Čechoslovák i Američan, protože — Rusko je jeho matka, Československo je jeho milenka a Amerika jeho manželství z rozumu. A jednu pozoruhodnou, i když ne právě příjemnou myšlenku z velké a brilantní studie o Masarykovi jako lingvistovi. Ta vyznívá svrchovanou chválou myšlenky československé jazykové jednoty, tak jak byla zakotvena v prvorepublikánské ústavě, myšlenky činné, prakticky filosofické, tj. platonsky spájející etiku a politiku, i „geniálně odvážné“ z hlediska čistě teoretického, právě proto, že plně spolehnulší na poznanou pravdu o jazyce jakožto entitě ideální a intencní. Na můj dotaz, co si o tom myslí dnes, mi roku 1968 odpověděl, že si myslí totéž a že považuje za zradu lingvistů, jestliže se téhle myšlenky, bytostně lingvistické, tak lehce vzdali, zalekli se demagogů a nechali věc na rozhodnutí politikům. Dával v té věci velkou vinu Praze, její krátkozrakosti a neprozíravosti, ve věcech jazykové politiky — a nejen jazykové — prý už tradiční, a uváděl protipříklad z historie ruštiny, kde Moskva vyšla na půl cesty vstříc maloru-

skému jazykovému úzu, čímž dokázala o tři století oddálit jazykové schizma rusko-ukrajinské, tři století rozhodující pro zformování ruského státu. Relata referro — jsem v té věci naprostý laik, jen se snažím pokud možno věrně reprodukovat Jakobsonovu myšlenku. A Jakobsonovo moravanství či dokonce velko-moravanství? Chcete-li přímo básnický doklad, přečtete si jeho velkolepou chválu Moravy jakožto „srdce československého trélistu“ ve stejnojmenné „baji“ (čte se s krátkým „a“) pro nedělní Lidové Noviny. A chcete-li doklad — zde váhám, zda napsat básnický či vědecký — čtete jeho Moudrost starých Čechů.

Naše poznání nejen knih, ale i lidí, se děje v hermeneutických kruzích. I k nim se vracíme zkušenější, poučenější a moudřejší. Někdy taky ne. Někdy je náš odhad až zoufale slabozraký. Moudříme teprve dodatečně. Teprve když není ke komu se vracet a koho žádat o radu.

Měl jsem příležitost asi šesti osobních setkání s Romanem Jakobsonem, několikahodinových i několikadenních. Není to mnoho, ale není to tak málo. To první osobní setkání, brněnské, bylo opravdu nezapomenutelné a popíšu ho podrobněji. Odehrálo se v neděli ráno, tuším osmnáctého srpna 1968. Mělo peripatetický ráz a začalo v Masarykově — tehdy Jiráskově — čtvrti v bytě Dr. Soni Haasové. Doprovodil jsem pana profesora procházkou téměř až k filozofické fakultě, kde se chystala jeho slavnostní promoce, na kterou jsem z důvodů, které si dnes nedovedu vybavit, nešel. Cestou jsme probrali všechno možné. Základní otázky sémiotiky — profesor Jakobson znal ještě z rukopisu mou první práci z tohoto oboru — studii profesora Jakobsona o dvojím druhu afatických poruch a metaforicko-metonymických základech jazyka, jeho a Levi-Straussovo závěrečné slovo z konference antropologů a lingvistů v Bloomingtonu, motiv sochy v symbolice Puškinově a týž motiv ve výstavbě románu Na střeše je Mendelsohn Jiřho Weila, studii Ferdinanda Stiebitze o pomyslném jevišti, Zichovu Estetiku dramatického umění i Jakobsonův referát Musikwissenschaft und Linguistik (krátce na to jsem jej komentoval pro Opus musicum), i jeho článek „Ukázky z chystané monografie o šlágrech Voskovce a Wericha“. Tím názvem, mnohoslibným, leč, jak jsem se dověděl, mystifikačním v nejlepší tradici ruských formalistů (žádnou monografii nepřipravoval) prý chtěl pozlobit „několik veleduchů z Masarykovy univerzity“, pohoršujících se nad tím, jak se může univerzitní učitel „zabývat tématy tak nedůstojnými“. Profesor Jakobson měl tuším hned nazítří namířeno do Bratislavy a pak, pětadvacátého, na sémiotickou konferenci do Varšavy, a nabídl mi, že má v autě místo a vezme mě na konferenci s sebou. Okamžitě jsem souhlasil. Loučili jsme se na Obilním trhu a profesor Jakobson jen tak podotkl, že teď, po bratislavské konferenci Dubčeka s Brežněvem, bude snad už všecko v pořádku. Já, stísněný oznámením o zahájení nového vojenského cvičení, jsem si neodpustil poznámku „když já jim, pane profesore,

nevěřím“, což ho očividně zarazilo. „No, ono je lepší, když je člověk pesimista“, odpověděl. „Pak může být překvapen leda příjemně“.

Jak vše dopadlo, víme, a na sémiotickou konferenci do Varšavy se nejen profesor Jakobson, ale ani řada dalších západních přihlášených nikdy nedostala. Koho zajímají bizarní podrobnosti, ať si přečte v originále nebo v některém západním překladu první odstavce románu Umberta Eca *Jméno růže*. Román či jeho rámcový příběh začíná v Praze. A věta narážející na tuto Ecovu cestovatelskou zkušenost z doby přesně před čtvrt stoletím v českém překladu Ecova románu — jediná — chybí.

Moje čtvrté setkání s profesorem Jakobsonem — a tím se dostávám k vlastnímu tématu — se konalo v Cambridgi, univerzitním předměstí Bostonu. Byl jsem po tři dny hostem profesora Jakobsona a jeho paní, odvezl jsem si spoustu knih, separátů, odpovědí, rad i doporučení, profesor Jakobson však ode mne taky něco chtěl. Dal mi přečíst svou **MOUDROST STARÝCH ČECHŮ**, uvažuje prý o novém vydání a chce vědět, co si o tom myslím. Věnoval jsem četbě všechny volné chvíle cambridgeského pobytu. Nemohu tvrdit, že jsem četl nejpozorněji, ani to, že bych k tomu byl skutečně povolán. Nejsem ani slavista, ani historik a jestliže profesor Jakobson by byl mohl klidně prohlásit, tak jak to parafrázoval pro lingvistiku, slavista sum slavistici nihil a me alienum puto, já mohu tvrdit leda opak, protože (téměř) vše slavistické je mi dokonale cizí. Buď jak buď, moje odpověď, upřímná tak jako ona pesimistická námitka při našem předinvačním loučení, byla negativní. *Moudrost starých Čechů* mi připadala tak česky nacionalistická, bezmála šovinistická, tak hrubě tendenční a přfkře protiněmecká, že se to dalo pochopit, vysvětlit a omluvit jen dobou, kdy vznikla a účelem, pro který byla psána. Vracet se k ní dnes, to jest tehdy, mi připadalo nemožné, neprozíravé a zbytečné. Tak aspoň vyznělo moje (ne)doporučení.

Nemohu samozřejmě vědět, nakolik můj názor profesora Jakobsona skutečně ovlivnil. Určitě jsem nebyl jediný, s kým věc probíral, kdo byl tak neomaleně upřímný. Jisté je, že nové vydání *Moudrosti starých Čechů* nikdy nevyšlo a Jakobson se k věci nikdy nevrátil. Určitě měl pro to tisíc dalších důvodů. Přesto mám pocit viny, že jsem nebyl schopen zvážit celou věc odpovědněji a méně povrchně. *Moudrost starých Čechů* přes svůj žurnalistický a na několika místech až naivně krajanský ráz je pozoruhodné dílo, už proto, že je psal, byť třeba ve své slabší chvílce — mnohostranný génius, muž, který změnil ve svém oboru — a nejen v tom nejužším — běh světa. Kniha sama, psaná očividně cum ira et studio, má nepochybně spoustu chyb. Kdo jiný by však o nich věděl, než její autor, kdo jiný by je mohl odstranit, komentovat, retraktovat, korigovat, zaujmout k nim stanovisko? Kdo jiný než on vůbec věděl, kde najít pro ten či onen názor oporu, odkaz, zpřesnění, kontext, jakobsonovsky řečeno renvoi? Bylo by možná stačilo celou věc opatřit před-

mluvou nebo postscriptem, odkazový aparát by byli třeba dodali pomocníci. A nebyla-li naděje publikovat věc doma, mohla se třeba objevit v dodatku Jakobsonových *Selected Writings*. Ostatně — přičil se její duch opravdu natolik srpnovým a posrpnovým zkušenostem, že by nebyla mohla vyjít třeba u Škvoreckých? Nebo — abych neplakal nad rozlitym mlékem — nestálo by za to udělat to, od čeho jsem Jakobsona odradil, aspoň dodatečně a podle našich vlastních sil a s naším — rovněž dobově omezeným komentářem aspoň teď — a v Brně?

Brno má samozřejmě tisíc důvodů se k Jakobsonovi hlásit. Vždycky si to uvědomovalo — na samém počátku jakobsonovské panegyriky nestojí vyznání nikoho menšího než Arna Nováka — a sama naše konference je dokladem, že si to uvědomuje i dnes. Brno má však navíc ještě jednu tradici, která sice není jakobsonovská, je s ní však hluboce sourodá a obdivuhodně souběžná, tradici, dík níž jsem si — v New Yorku — uvědomil, jak velice jsem tehdy chybil. Právě zde, v New Yorku, dostal se mi do ruky či do čtějšího aparátu mikrofilm doktorské disertace Michaela Beckermana The Theoretical Works of Leoš Janáček, Teoretická díla Leoše Janáčka. Kvůli těmto dílům, aby si je mohl prostudovat, naučil se Michael Beckerman česky a přišel do Brna, a v předmluvě zajímavě líčí, jak ho v Janáčkově muzeu přivítali. Vždyť tomu nerozumíme ani my, přivítal ho prý sám pan ředitel, jak tomu chcete rozumět vy? S takovým postojem není divu, pomyslí si prý Michael Beckerman, ale neřekl nic a později prý v duchu za to své pomyšlení pana ředitele odprosil. Kupodivu přesně stejnou pasáží o podceňování všeho českého, jenže nikoli z novověkého Beckermana, ale ze středověkého Kristiana, začíná Jakobsonova kniha o moudrosti, ale jak je vidět, i o tradiční hlouposti starých Čechů. Beckerman však pokračuje a líčí, jak malá a provinční a německá připadala Janáčkovi česká Praha, a česká hudba s její wagnerovskou orientací, jak po studiu v Lipsku chtěl do Paříže k Saint-Saensovi, a jen na naléhání tchánovo se spokojil, vlastně nespokojil, protože mu nestačila, s Vídni. Vůbec nejsem slavista, ale teprve tady, v New Yorku, světovém, ale taky neuvěřitelně parochiálním, s jeho téměř výlučnou orientací na německou hudbu, jsem ocenil slovanské, glagolášské a cyrilometodějské sebeuvědomění Janáčkovy — a Jakobsonovy. Vždyť samu obálku Jakobsonovy knihy tvoří překreslený reliéf románského portálu kostela v Hrusicích s motivem Cyrila a Metoděje. A cyrilometodějský, velkomoravský odkaz není něco, co by se v jeho díle vyskytovalo okrajově či dokonce konjunkturálně. Tvoří to samu páteř jeho díla. A vyznívá-li životní dílo Leoše Janáčka Glagolskou mší, tvoří vyznění díla Romana Jakobsona jeho Dialogy, zapsané jeho ženou Krystynou Pomorskou — v originále — Besedy, vydané rusky v Jeruzalémě a vrcholící nejvyšší chválou Konstantinova Proglasu jakožto svrchovaného výrazu plně uvědomělého a vyspělého sémiotického myšlení.

Chtěl bych zakončit ještě jedním osobním svědectvím o Romanu Jakobsonovi, zaujatým, leč zcela objektivním, tentokrát o jeho plánech. Někdy v roce 1970 nebo dřív zabýval se profesor Jakobson nabídkou ženevského nakladatele Skiry — tehdy zcela bez konkurence v oboru výtvarných publikací — aby pro jeho řadu výtvarně filosofických esejů přispěl dílem, které by bylo zcela osobní konfesí. Byla to tatáž řada, v níž přibližně v téže době vyšlo dílo Rolanda Barthesa *L'Empire de signes*. Jakobson měl tuto koncepci: bude to samozřejmě esej o jazyku. Výtvarný doprovod se bude vztahovat výlučně k dvěma biblickým událostem, jedné starozákonní, druhé novozákonní: k babylonskému zmatení jazyků, a k svatodušnímu zázraku rozvázání jazyků. Ikonografický materiál měl pocházet výlučně nebo převážně z iluminovaných rukopisů, a to z fondů pokud možno českých. Co potřeboval, byl československý partner schopný a ochotný výtvarnou rešerši podniknout a celou tu obří práci udělat. Po návratu jsem konzultoval celou věc s odborníky a nakonec jsem se obrátil na doc. Friedla. Nevím, jak a zda se vůbec s profesorem Jakobsonem, s nímž prý se dobře znal, domluvili. Obávám se však, že celá věc, jako tolik jiných krásných projektů, šla do ztracena.

A tak mi dovolu, ne-slavistovi, na závěr ocitovat myšlenku Oldřicha Králíka, a berte to jako mou sebekritiku. „Lidé si slovanskost představují jako něco zápečnického, něco kořeně autochtonního, co nesnáší závan cizího vzduchu. Avšak historie učí, že toto chápání je zcela falešné. Klášter Na Slovanech založil Karel IV.,(..) žádný zápečník, naopak Evropan s širokým rozhledem a perspektivami. (..) Nejplamennějším ideologem slovanství byl Jan Kollár, jehož slovanské nadšení se zformovalo v Německu (..) [A] jestliže sv. Vojtěch byl první český kosmopolita, tak je to právě nejlepší kvalifikace, abychom ho směli pokládat za podporovatele slovanské kultury, konkrétně slovanské bohoslužby. (..) Také novodobé slovanství potřebovalo tah, potřebovalo průvan evropské historie.“¹ Myslím, že totéž platí o velkém slavistovi a kosmopolitovi Romanu Jakobsonovi.

1 *Labyrint dávných dějin českých*. Praha 1970, 149.

